

Functionele geletterdheid in vergelijkend perspectief

Verslag van de conferentie

"Attaining functional literacy:
a cross-cultural perspective"

Mede ten gevolge van het feit dat 1990 door de Unesco is uitgeroepen als jaar van de alfabetisering heeft de internationale strijd tegen het analfabetisme een nieuwe impuls gekregen. In dat jaar vond in Jomtien (Thailand) de wereldconferentie "Education for all" plaats onder auspiciën van UNDP, UNESCO, UNICEF en de Wereldbank. De conferentie was bedoeld om een breed commitment ten aanzien van het bestrijden van ongeletterdheid tot stand te brengen. In totaal namen afgevaardigden uit 155 landen aan de conferentie deel. Tijdens de conferentie is een World Declaration inzake basisvorming en volwasseneneducatie op papier gezet, waarbij drie globale uitgangspunten centraal stonden:

1. Basisvorming zou in het jaar 2000 voor alle kinderen en volwassenen toegankelijk moeten zijn.
2. De mate van ongeletterdheid zou in dat jaar tot de helft van het percentage van 1990 moeten worden gereduceerd.
3. In alle landen zou het rendement van het basisonderwijs en de volwasseneneducatie verbeterd moeten worden.

Sinds Jomtien zijn in meer dan 50 landen verspreid over de wereld initiatieven op nationaal niveau ondernomen om genoemde uitgangspunten te kunnen realiseren. Daarnaast zijn vanuit internationale organisaties additionele fondsen toegewezen om een en ander te kunnen financieren. De UNESCO en de UNDP hebben basisonderwijs en geletterdheid binnen hun eigen organisaties de absolute prioriteit gegeven. Verder heeft de Wereldbank haar leningen voor onderwijsuitgaven verdubbeld tot 1,5 miljard dollar op jaarbasis. Unicef verviervoudigt haar toelagen in de komende jaren tot 200 mil-

joen dollar per jaar.

Als een follow-up op de conferentie in Jomtien is van 10-12 oktober 1991 in Tilburg een internationale conferentie gehouden onder de titel "Attaining functional literacy: a cross-cultural perspective". Deze conferentie is georganiseerd door L. Verhoeven en C. van der Laan van de Letterenfaculteit van de Katholieke Universiteit Brabant in samenwerking met de Nationale UNESCO Commissie. Aan de conferentie namen ongeveer 250 personen deel, afkomstig uit 28 verschillende landen. De conferentie kende twee doelstellingen:

1. Een wetenschappelijke inventarisatie van de stand van zaken van functionele geletterdheid in geïndustrialiseerde samenlevingen en in ontwikkelingslanden.
2. Het uitwerken en verdiepen van bestaande beleidsplannen op basis van bevindingen uit wetenschappelijk onderzoek.

Tijdens de conferentie stond de vraag centraal hoe functionele standaards van geletterdheid in uiteenlopende culturen kunnen worden bereikt. Geletterdheid werd daarbij gedefinieerd in ruimere zin dan de vaardigheid in lezen en schrijven. Uitgegaan werd van een functioneel kader waarbinnen persoonlijke en maatschappelijke behoeften een belangrijk uitgangspunt vormden.

Gedurende de eerste twee dagen van de conferentie is door een breed internationaal forum van wetenschappers een stand-van-zaken overzicht gegeven van recente inzichten omtrent onderwijs in functionele geletterdheid.

Op de eerste dag stond een uitwerking van het construct functionele geletterdheid centraal. Levine (University of Nottingham) ging in een plenaire lezing in op de dynamische aspecten van het begrip. Wijzigingen op de arbeidsmarkt, veranderingen inzake educatieve voorzieningen en toenemende technocratisering van de communicatieve infrastructuur leiden in de nabije toekomst tot een sterke verandering in de definitie van functionele geletterdheid. Verder kritiseerde hij de stellingname dat het bereiken van een functioneel niveau van geletterdheid automatisch leidt tot positieve gevolgen voor samenleving en individu. Aan de hand van onderzoeksresultaten op het terrein van economische ontwikkeling, politieke participatie en persoonlijke ontwikkeling liet

hij zien dat deze stellingname vaak wordt gelo-
genstraft.

Street (University of Sussex) besprak in een tweede plenaire lezing cross-culturele aspecten van functionele geletterdheid. Hij wees erop dat in wat heet 'the new literacy studies' de aandacht geleidelijk verschuift van cognitieve aspecten naar meer sociale aspecten. Daarbij staat niet zozeer de vraag centraal hoe universele standaarden voor geletterdheid kunnen worden bereikt, maar veeleer de vraag hoe geschreven communicatie kan worden beschreven in termen van specifieke culturele processen en kennissystemen.

Vervolgens werd in drie aparte sessies het construct functionele geletterdheid verder uitgewerkt. Sessie 1 was gewijd aan het definiëren van functionele geletterdheid. Blanche-Benveniste (Université de Provence) vergeleek de taalkundige kenmerken van gesproken en geschreven taal. Op basis van vergelijking van produkties van gesproken en geschreven taalcorpora van proefpersonen komt zij tot een classificatie van overeenkomsten en verschillen. Hammond (University of Sydney) besprak in haar lezing de toepassing van Halliday's taalkundige systeemtheorie met het oog op de ontwikkeling van geletterdheid. Zij liet zien hoe ideeën met betrekking tot de relatie tussen tekst en context en de aandacht voor genre en register in Australië heeft geleid tot specifieke onderwijsprogramma's met name voor wat betreft het schrijfonderwijs aan kinderen en volwassenen. Noordman (KUB, Tilburg) gaf een overzicht van de stand-van-zaken wat betreft onderzoek naar het leesproces en de begrijpelijkheid van teksten. In plaats van (traditioneel) leesbaarheidsonderzoek bepleitte hij onderzoek dat uitgaat van de (re)constructie van teksten door schrijver en lezer die met elkaar in interactie zijn. Ten slotte liet Doets (SVE, Amersfoort) zien hoe men, uitgaande van een operationele definitie, functionele geletterdheid in het Nederlands als eerste en tweede taal kan meten.

De tweede sessie ging in op functionele geletterdheid in ontwikkelingslanden. Dubbel-dam (CESO, Den Haag) besprak de complexe relatie tussen cultuur, communicatie en geletterdheid. Aan de hand van voorbeelden uit eigen onderzoek in Afrika maakte hij duidelijk hoezeer cultuur wordt weerspiegeld in (schrijf-

telijke) communicatiepatronen. Daswani (NCER, New Delhi) daagde de stelling uit dat geletterdheid tot ontwikkeling van samenlevingen leidt. Op basis van onderzoek in Zuid-Oost Azië kwam hij tot de conclusie dat geletterdheid veeleer volgt op economische ontwikkeling. Verder zou in landen in Zuid-Oost Azië geletterdheid groepsgedrag bevorderen, terwijl het in Westerse landen veeleer leidt tot verdergaande individualisering. Hij bepleitte verder de koppeling van geletterdheid aan 'life-long education' van individuen. Yambi (University of Dar es Salaam) besprak de problemen die gepaard gaan met geletterdheids campagnes in ontwikkelingslanden. Zij liet zien dat koppeling van geletterdheidsprogramma's in Tanzania aan functionele motieven, zoals voeding, gezondheidszorg en welvaart essentieel bleek voor het slagen ervan. Birzea (Institute of Educational Sciences, Romania) ging in op de relatie tussen geletterdheid en ontwikkeling in Oost-Europese landen. Aan de hand van de situatie in Roemenië illustreerde hij hoe geschreven taal, dankzij censuur en controle, binnen het communisme tot repressie heeft kunnen leiden. Met het oog op de toekomst bepleitte hij gerichte alfabetiseringscampagnes met specifieke aandacht voor democratiseringsmotieven.

In de derde sessie ging de aandacht uit naar de relatie tussen functionele geletterdheid en individuele ontwikkeling. Olson (Ontario Institute for Studies in Education) benaderde de psychologische kant van geletterdheid. Olson liet zien hoe de zienswijze van een persoon de perceptie van schrift bepaalt. Hij definieerde geschreven tekst als een (beperkt) model van spraak. Verder verduidelijkte hij hoe ideeën door middel van geschreven taal tot object kunnen worden van reflectie, analyse en design. Ten gevolge van de abstractheid van geschreven taal gaat echter veel van de oorspronkelijk bedoelde boodschap verloren en ontstaat het probleem van meerduidigheid. De Gelder (KUB, Tilburg) en Bertelson (Université de Bruxelles) bespraken het problematisch karakter van het alfabetisch schrift voor beginnende lezers. Aan de hand van eigen onderzoek onder geletterden en ongeletterden concludeerden zij dat fonemisch bewustzijn niet spontaan wordt verworven en dus onder invloed van (on)gestuurde ervaring met geschreven taal moet

worden aangeleerd. Fonemisch bewustzijn blijkt vooral van belang voor de (grafonologische) capaciteit om nog niet eerder geziene woorden te kunnen decoderen. Leseman (EUR, Rotterdam) liet op basis van eigen onderzoek zien dat functionele ongeletterdheid niet alleen een kwestie is van gebrekkige lees- en schrijfvaardigheid, maar ook van onvoldoende motivatie en vertrouwdheid met specifieke gebruikssituaties van geschreven taal. Leseman pleitte ervoor onderwijs inzake geletterdheid toe te spitsen op de kennis die in de desbetreffende sociaal-culturele context functioneel wordt geacht en interventies niet alleen te richten op de school, maar even zeer op het gezin en de groep leeftijdsgenoten. Goedgebuure en Van Rees (KUB, Tilburg) gingen ten slotte in op culturele aspecten van geletterdheid. Zij relativeerden met name de teruggang in leesgedrag zoals die in Westerse landen algemeen wordt gerapporteerd.

Op de tweede dag stond het thema 'onderwijs in geletterdheid' centraal. In de eerste plenaire lezing besprak Graff (University of Texas) het lees- en schrijfonderwijs vanuit een historisch perspectief. Hij concludeerde dat geletterdheid en onderwijs geenszins neutrale begrippen vormen. Beide begrippen blijken uitermate wisselend bij wisseling van tijd en plaats. Motivatie blijkt volgens Graff een (constant) sleutelbegrip voor leersucces. Onderwijs kan niet volstaan met het geven van een minimum basisniveau, maar moet tevens aandacht besteden aan het functioneel maken van kennis en vaardigheden. In een tweede plenaire lezing besprak Extra (KUB, Tilburg) de ontwikkeling van geletterdheid onder etnische minderheden in Europa. Als noodzakelijke randvoorwaarden voor de ontwikkeling van geletterdheid onder minderheidsgroepen noemde hij een internationaal engagement van leden van deze groepen en een gewilligheid onder leden van meerderheidsgroepen de onderwijsbehoeften van minderheden te onderkennen.

Vervolgens werd ook dit onderwerp in drie sessies uitgewerkt. In sessie 1 kwam het lees- en schrijfonderwijs in ontwikkelingslanden aan bod. Ooijens (RUU, Utrecht) ging in op het belang van incorporatie van de eigen cultuur in geletterdheidsprogramma's in ontwikkelingslanden. Op basis van eigen onderzoek in Honduras komt hij tot de aanbeveling programma's

te richten op de kennis van de eigen werkelijkheid, de overgang van maatschappelijke druk naar emancipatie en een positieve werkhouding. Op deze wijze kan onderwijs leiden tot een grotere mate van onafhankelijkheid onder de deelnemers. Ferreiro (Instituto Politecnico, Mexico) besprak problemen met betrekking tot ongeletterdheid in Zuid Amerika. Zij ging in op het belang van alfabetisering in de eigen taal en het eigen dialect van de leerder. Bovendien zou het onderwijs volgens haar in plaats van mechanische aspecten veel meer betekenisaspecten moeten benadrukken. Ten slotte wees zij op het belang van een aansluiting tussen voorschoolse en schoolse verwervingsprocessen. Van de Westen (Rijksuniversiteit Leiden) besprak de specifieke problemen van vrouwen ten aanzien van (onderwijs in) geletterdheid. Op basis van literatuuronderzoek laat zij zien dat het vergroten van zelfvertrouwen, het vooruithelpen van kinderen en het opheffen van ongelijkheid de belangrijkste beweegredenen vormen voor vrouwen die aan alfabetiseringsprogramma's deelnemen. Uit eigen onderzoek in Honduras bleek dat veel vrouwen echter uitvallen als gevolg van tijdgebrek en gebrek aan motivatie. Bovendien is de retentie van eenmaal geleerde vaardigheden vaak problematisch als gevolg van een beperkte toegang tot geschreven documenten. Met het oog op de effectiviteit van programma's pleit zij voor een empowerment benadering die zich richt op ontwikkeling van alledaagse vaardigheden. Hornberger (University of Pennsylvania) deed verslag van een onderzoek naar de ontwikkeling van geletterdheid onder Quechua indianen in Peru. In een aantal case-studies vond zij evidentie voor het belang van lees- en schrijfonderwijs in de eigen taal (Quechua). Geletterdheid in Quechua werd door alle betrokkenen als belangrijk ervaren voor de eigen identiteit en ontwikkeling. Bovendien werd gewezen op het voordeel van transfer naar vaardigheden in het Spaans binnen de context van tweetalig onderwijs.

De tweede sessie was gericht op lees- en schrijfonderwijs in geïndustrialiseerde landen. Pontecorvo (University of Roma) accentueerde het belang van vroege geletterdheid en een goede aansluiting tussen voorschoolse en schoolse ervaringen. Op basis van een groot aantal studies komt zij tot een verwervings-

volgorde van geschreven taal waarbij kinderen van globaalrepresentaties van woorden geleidelijk inzicht krijgen in de fonografische structuur van geschreven taal, waarbij eerst syllaben en vervolgens fonemen als eenheden worden herkend. Zij bepleitte in het onderwijs aan kleuters ruime aandacht te geven aan de functies en structuur van geschreven taal door middel van taalspel. Van der Leij (VU, Amsterdam) introduceerde een inventarisatie van leesproblemen, waarbij onderscheid werd gemaakt tussen een algemene deficiet in leervermogen, hogere-orde begripsproblemen, lagere-orde decodeerproblemen en gemengde problemen. Met het oog op remediëring wees hij op het belang van transactionele processen om zodoende zelfregulerende leerneigingen tot stand te brengen. Activering, voordoen, dialoog, terugkoppeling en het gebruik van zelfregulerende instrumenten, zoals computers en video's noemde hij daarbij als relevante instrumenten. Verhoeven (KUB, Tilburg) besprak de specifieke context van geletterdheid van etnische minderheden die vaak naast elkaar uiteenlopende schriftsystemen hanteren. Daarnaast beschreef hij een aantal uiteenlopende modellen voor het lees- en schrijfonderwijs aan allochtone leerlingen. Op basis van eigen onderzoek kwam hij tot de conclusie dat allochtone kinderen een minimum beheersing van de tweede taal nodig hebben om met succes in die taal te kunnen leren lezen en schrijven. Barton (University of Lancaster) ging ten slotte in op het functioneren en bevorderen van geletterdheid onder volwassenen. Barton gaf aan dat functionele geletterdheid veronderstelt dat personen zich in situaties waarin geschreven communicatie vereist is effectief weten te functioneren. Op basis van eigen etnografisch onderzoek kwam hij tot de conclusie dat lees- en schrijfsituaties voortdurend ingebed zijn in een bredere sociale context. Met het oog op onderwijs bepleitte hij daarom uit te gaan van de sociale situatie van personen en hun motivaties en behoeften.

De derde sessie ging in op methodologische aspecten inzake de promotie van functionele geletterdheid. Corver en Thiersch (KUB, Tilburg) wezen met betrekking tot de codificatie van talen op het belang van bevindingen uit recent linguïstisch onderzoek. Een belangrijke aanzet voor het toegankelijk maken van derge-

lijk onderzoek biedt het Eurogrammar programma dat bedoeld is voor cross-linguïstische vergelijking van talen en het classificeren van vergelijkbare taalstructuren. Coulmas (University of Tokyo) wijdde zijn betoog aan de rol van schrijfsystemen bij het verwerven van geschreven taal. Op basis van bevindingen ten aanzien van het Japans (complex orthografisch systeem en hoge mate van geletterdheid onder de bevolking) laat hij zien dat de gedachte dat het alfabetisch schrift per definitie tot een hoger niveau van geletterdheid leidt een mythe is. Volgens Coulmas spelen veeleer sociaal-economische en culturele factoren een rol als determinant van geletterdheid dan orthografische factoren. Bunt (KUB, Tilburg) en Bouwhuis (IPO, Eindhoven) wezen in hun bijdrage op het belang van taaltechnologie voor het onderwijs in geletterdheid. Door gebruik te maken van mens-machine dialogen kan de controle en terugkoppeling in het onderwijs worden geoptimaliseerd. Spraakmodulen kunnen daarbij dienst doen tijdens de instructie en de presentatie van visuele representaties en bij de terugkoppeling. Begeleiding van mens-machine dialogen door leraren zien Bunt en Bouwhuis als onontbeerlijk. Loxley (IAEEA, Den Haag) ging als laatste spreker in op het meten en evalueren binnen survey-onderzoeken op macro-niveau. Het evalueren van universeel primair onderwijs op wereldschaal zag hij daarbij als belangrijk doel.

Op de derde dag kwamen representanten van een aantal belangrijke beleidsinstituten aan bod. Allereerst gaven zij een overzicht van toekomstige plannen op het terrein van de promotie van functionele geletterdheid. Wagner (Center for Adult Literacy, USA) presenteerde een globaal overzicht inzake onderzoek en beleid ten aanzien van functionele geletterdheid wereldwijd bezien. Met het oog op toekomstig handelen bepleitte hij fundamenteel evaluatie-onderzoek inzake geletterdheid en onderzoek naar de positie van etnische minderheden. Verder zou onderwijs uit moeten gaan van de leerbehoeften van uiteenlopende groepen, zoveel mogelijk moeten voortbouwen op lokale en culturele verworvenheden en zijn ingebed in een bredere sociaal-culturele en economische infrastructuur van de samenleving. Van Oosterom (Ministerie van O en W) bracht de noodzaak van intensivering van programma's

voor volwasseneneducatie naar voren. Voor immigranten zou basiseducatie min of meer verplicht gesteld moeten worden. Niet alleen centrale overheden zouden zich hiervoor verantwoordelijk moeten voelen, maar ook lokale overheden, maatschappelijke organisaties en bedrijven. Jacoby (EEG) gaf aan dat functionele geletterdheid binnen de lidstaten van de Europese Gemeenschap steeds nadrukkelijker als probleem wordt gezien. Meer dan tien procent van de Europese bevolking worden problemen, veelal leidend tot marginalisering, toegedicht. Als nieuwe instrumenten om marginalisering binnen Europa in te dammen noemde hij de instelling van nieuwe aangelegenheden, zoals het Poverty Programme, het European Social Funds en een programma ten behoeve van de trekkende bevolking. Daarnaast wordt geprobeerd om lokale initiatieven ter bestrijding van functionele ongeletterdheid in de lidstaten te bundelen. Hirsch (OECD) wees op een aantal dieptestudies die vanuit de OECD de afgelopen tien jaar zijn gedaan om de gevolgen van verdergaande technologisering na te gaan in het licht van minimum eisen ten aanzien van geletterdheid. Het idee dat deze eisen ten gevolge van toenemende automatisering geringer worden blijkt niet houdbaar. Integendeel, routinematige jobs blijken plaats te maken voor banen die een hoog probleemoplossend vermogen vereisen. De snelle veranderingen in de moderne samenleving stellen volgens Hirsch hoge eisen aan volwasseneneducatie, en niet alleen ten behoeve van gemarginaliseerde groepen. Basisvorming zou in de toekomst moeten worden gezien als startpunt voor permanente educatie voor allen. Qua inhoud zou volwasseneneducatie steeds zoveel mogelijk aan de directe werksituatie gekoppeld moeten worden. Power (UNESCO) gaf aan dat UNESCO in de komende tien jaar een zwaar accent legt op het belang van een goede basisvorming voor allen. Aansluiting voorschoolse en schoolse interventies, meertalige geletterdheid bij etnische minderheden, de positie van vrouwen en de relatie tussen geletterdheid en verder beroepsperspectief vormen daarbij belangrijke aandachtspunten. Verder legde Power grote nadruk op de samenwerking met andere internationale organisaties, die sinds Jomtien sterk is verbeterd. Om acute problemen in de wereld te kunnen opvangen wees hij

op de noodzaak om te komen tot een smelting van nationale mobilisatie van hulpbronnen, regionale samenwerking en ondersteuning door landen van buiten de regio. Verspoor (World Bank) noemde universele basisvorming en additionele volwasseneneducatie als de belangrijkste aandachtspunten voor wat betreft het toekomstig beleid van de Wereldbank. Wat betreft investeringen zullen nieuwe accenten worden geplaatst. In plaats van in specifieke projecten zal veeleer geïnvesteerd worden in ontwikkelings- en hervormingsprogramma's. Daarbij zullen zoveel mogelijk bestaande institutionele kaders worden versterkt. Ten slotte zal worden geïnvesteerd in onderzoek en evaluatiemethoden, zodat de efficiëntie van uitgaven zo goed mogelijk kan worden bewaakt.

Ten slotte vond een paneldiscussie plaats waarin genoemde beleids mensen zitting hadden. Belangrijke kwesties die daarbij werden aangesneden betroffen de financiering van onderwijsbeleidsplannen, de positie van vrouwen en etnische minderheden en de samenwerking tussen wetenschappers en beleids makers.

Naar aanleiding van de conferentie zullen nog dit jaar een tweetal publikaties worden uitgebracht. Allereerst zal onder redactie van L. Verhoeven een wetenschappelijke uitgave met de titel *Functional literacy: theoretical issues and educational implications* uitkomen bij John Benjamins Publishing Company. Daarnaast zal onder redactie van L. Verhoeven, R. van 't Rood en C. van der Laan een praktijkgerichte uitgave getiteld *From literacy research to action plans* uitkomen met daarin een samenvatting van alle lezingen, alsmede de volledige teksten van de eerder genoemde beleids makers.

L. Verhoeven, Katholieke Universiteit Brabant